

SECUNDAIR ONDERWIJS

Onderwijsvorm: **KSO**

Graad: **derde graad**

Jaar: **eerste en tweede leerjaar**

BASISVORMING

Vak(ken):

AV Aardrijkskunde

1/1 lt/w

Leerplannummer:

2006/085

(vervangt 2004/075)

Nummer inspectie:

2004 / 91 // 1 / H / BV / 2H / III / / D/

(vervangt 2004 / 91 // 1 / H / BV / 1 / III // V/06)

INHOUD

Visie.....	2
Beginsituatie.....	3
Algemene doelstellingen.....	4
Leerplandoelstellingen / leerinhouden / pedagogische wenken.....	5
Algemene pedagogische wenken.....	13
Minimale materiële vereisten	18
Evaluatie	20
Bibliografie.....	22

VISIE

De aardrijkskunde in het Secundair Onderwijs heeft als doel bij de leerlingen een ruimtelijke visie op de wereld te ontwikkelen. Deze ontwikkeling gebeurt progressief in de drie graden van twee leerjaren met verschillende klemtonen binnen een steeds groter wordende ruimte.

	Eerste graad	Tweede graad	Derde graad
Ruimtelijke afbakening	Het landschap	De regio	De wereld
Schaal	Observeerbaar, elementair analyseerbaar, grootschalig kaartmateriaal	Niet in één beeld observeerbaar, kleinschalig kaartmateriaal, meer cartografische vaardigheden	Thematische aanpak, wereldkaarten, anagrammen, geografische informatiesystemen
Ruimte	Vanuit het eigen leefmilieu naar andere lokale landschappen	Vanuit de eigen regio of Vlaanderen, naar andere regio's in België, Europa en de wereld	Vanuit lokale data en situaties naar globale, universele situaties
Differentiatie	Landschappen met dominantie van natuur, industrie, toerisme, enz.	Landelijke regio's, verstedelijkte regio's, industriële regio's ...	Fysische, economische en sociale aardrijkskunde

In het Kunst Secundair Onderwijs hoort aardrijkskunde terecht tot de basisvorming. In de schoolaardrijkskunde ligt het accent op het gebruik van aardrijkskundige kennis, inzichten en vaardigheden in herkenbare ruimtelijke contexten (zie bovenstaande tabel) die zoveel mogelijk aansluiten op de belangstelling van de leerlingen. In de derde graad omvat **de globale wereld** het studiegebied. Hierbij wordt gestreefd naar het betrekken van lokale of regionale voorbeelden bij een algemene benadering van de wereldruimte. Het uiteindelijke doel is het verkrijgen van een eigen ruimtelijk wereldbeeld op basis van ervaringsgericht en zelfgestuurd onderwijs. Om dit te bereiken is dit leerplan gebaseerd op de eindtermen voor de basisvorming aardrijkskunde, aangevuld met enkele algemene ruimtelijke doelstellingen die essentieel zijn voor de realisatie van het pedagogisch project van het Gemeenschapsonderwijs (PPGO) en die gericht zijn op wereldwelzijn en wereldburgerschap (bijv. globalisering, gezondheid, klimaatzorg, multiculturaliteit).

BEGINSITUATIE

Na de dominantie van de studie van landschappen in de eerste graad, werd in de tweede graad de nadruk gelegd op de studie van regio's. De leerlingen hebben hierdoor een aantal vaardigheden opgebouwd om inzicht te verwerven in de samenhang van groter wordende ruimtelijke eenheden. Het gaat zowel om vaardigheden i.v.m. terreinwerk als het raadplegen en verwerken van diverse gegevens. De leerlingen beschikken over een ruimtelijke geletterdheid om een vakspecifiek taalgebruik te hanteren. Ze staan open voor andere sociale en culturele waarden waardoor zij een kritische maar ontvankelijke houding ontwikkelen t.a.v. beleidsbeslissingen, oplossingsstrategieën en maatschappijmodellen ...

De leerlingen zijn tevens in staat om een aantal technieken en methodes vakoverschrijdend toe te passen en aldus de brede maatschappelijke toepassing van de aardrijkskunde in te zien. Het is noodzakelijk het leerplan met de algemene beschrijving van het studieobject (hoofdstuk 1) en de technische hoofdstukken (hoofdstuk 2 de voorstelling van de aarde, inzonderheid kaarten en satellietbeelden) aan te vangen. Wegens de toepassingsfrequentie dient in ieder volgend hoofdstuk en op excursies kaart- en beeldmateriaal gebruikt te worden.

ALGEMENE DOELSTELLINGEN

In verband met het totale vormingsaspect kan de globale opdracht van de aardrijkskunde in de derde graad gebaseerd zijn op een aantal inzichten, vaardigheden en houdingen. Ze houden verband met de complexe relaties en structuren in een wereld die afhankelijk van de natuur, sociaal-culturele kenmerken, economische evoluties en politieke keuzen, verschillend evolueert. Hiertoe kunnen een tiental fundamentele doelstellingen bijdragen:

- 1 inzicht in de betekenis van aardrijkskundige feiten in alledaagse menselijke activiteiten en gedragingen;
- 2 kennis van plaatsen en gebieden om nationale en internationale gebeurtenissen in een geografisch kader te plaatsen om ruimtelijke relaties te begrijpen;
- 3 inzicht in de grote natuurlijke en sociaal-economische systemen van de aarde om de interacties binnen en tussen ecosystemen te verstaan;
- 4 kennis van en inzicht in de verscheidenheid in volken en gemeenschappen op aarde om de culturele rijkdom van de mensheid te waarderen;
- 5 kennis van en inzicht in de uitdagingen voor en de mogelijkheden van onderlinge afhankelijkheid en mondialisering in de wereld;
- 6 verbale, kwantitatieve en symbolische vormen van gegevens zoals beelden, kaarten, tekst, grafieken, tabellen, diagrammen gebruiken;
- 7 methoden als terreinobservaties, kartering, interviews, interpretatie van bronnen en het gebruik van statistiek op het terrein en in de klas hanteren;
- 8 communicatieve, praktische, sociale en denkvaardigheden toepassen om geografische onderwerpen te onderzoeken op verschillende ruimtelijke schaalniveaus, maar vooral op wereldvlak, en de resultaten daarvan te presenteren;
- 9 interesse tonen voor de ruimtelijke verscheidenheid van natuurlijke en menselijke verschijnselen op aarde met het oog op duurzame ontwikkeling;
- 10 waardering opbrengen voor het fascinerende van de fysische wereld en voor verschillende levenswijzen van volken;
- 11 ruimtelijke aspecten die in kunstuitingen aan bod zijn gekomen op hun juistheid kritisch kunnen beoordelen;
- 12 natuurlijke materialen en landschappelijke elementen waarderen in hun aanwending in de verschillende kunstuitingen.

Deze algemene funderende doelstellingen worden verder verfijnd via leerplandoelstellingen en lesdoelen. De eindtermen aardrijkskunde van de derde graad KSO gelden als basis voor de meeste leerplandoelstellingen. Er wordt naar verwezen vanaf de volgende bladzijde in de eerste kolom. De volledige lijst kan geraadpleegd worden op de website van het Departement Onderwijs op de pagina's van de Dienst voor Onderwijsontwikkeling (<http://www.ond.vlaanderen.be/dvo>). Ten opzichte van ASO werden een aantal uitbreidingsdoelstellingen vervangen door leerdoelen die een binding met opleidingen uit KSO kunnen hebben. Er wordt verondersteld dat de leraar de leerplandoelstellingen verder operationaliseert via lesdoelen die een concreet leergedrag van de leerlingen verwoorden. Een extra-murosactiviteit dient de doelstellingen landschappelijk te verankeren.

LEERPLANDOELSTELLINGEN / LEERINHOUDEN EN PEDAGOGISCHE WENKEN

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHOUDEN <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 1	1 <ul style="list-style-type: none"> - kunnen de maatschappelijke en artistieke relevantie van de aardrijkskunde voor het leven op aarde met enkele recente voorbeelden aantonen - kunnen studierichtingen en beroepenvelden in verband brengen met aardrijkskundig onderzoek en ruimtelijke toepassingen 	1. De studieruimte van de geografie <i>Voorbeelden van recente migraties, handelsbetrekkingen, spectaculaire natuurverschijnselen</i> Voorbeelden van ruimtelijk verankerde beroepenvelden	1. Aanbevolen: 1 à 2 lestijden op te vatten als een inleidend hoofdstuk bij het begin van de derde graad <ul style="list-style-type: none"> • via persknipsels, videobeelden, muziekfragmenten, diagrammen, TV-journaal, internet. • aantonen via specifieke beroepen (bijv. vulkanoloog, weerman, planoloog ...) en beroepen met sterke geografische betrokkenheid (bijv. in transport, politiek, handel)
U ET 2 ET 18 ET 2	2 <ul style="list-style-type: none"> - <i>kunnen aan de hand van een voorbeeld een keuze van een gedeelte van het elektromagnetisch spectrum in verband brengen met de beoogde aardobservatie</i> - kunnen met een voorbeeld aantonen dat een beeld een gecodeerde voorstelling van de werkelijkheid is - kunnen een standplaats op aarde bepalen door middel van GPS of kaart - kunnen met een voorbeeld aantonen dat een kaart een gecodeerde voorstelling van de werkelijkheid is 	2. De voorstelling van de aarde 2.1. Teledetectie <i>Het elektromagnetisch spectrum, types teledetectie</i> Een voorbeeld van de kenmerken en toepassingen van een waarnemingssysteem en zijn resultaten <i>met aandacht voor beeldvorming, verwerkingstypes en beeldclassificatie</i> 2.2. De kaart en plaatsbepaling op aarde Absolute en relatieve ligging <i>Gebruik van GPS op terrein</i> Hoofdkenmerken van een kaart: schaal, voorstellingswijze (opmaak), toepassingen	2. aanbevolen: 2 à 4 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • voorbeelden van aardobservatie: landbouw, spionage, weersituaties, overstromingen, vervuiling • leesteksten, schema's • luchtfoto's, satellietbeelden, ICT, BEO-CD ROM, zelfstandig werk, Mercatormuseum • vergelijking van eenzelfde gebied in verschillende golfengten (bijv. Telsat) • uitgaan van verschillend kaartmateriaal (bijv. historische kaarten, situeringskaartje in de media, stadsplan) • lokaliseren van artistieke gebouwen • opzoeken van plaatsen op een topografi-

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 17 ET 3 U	<ul style="list-style-type: none"> - kunnen een kaartvoorstelling kiezen in functie van het gebruik - kunnen met een toepassing van GIS de betekenis ervan voor de samenleving illustreren aan de hand van een voorbeeld - <i>kunnen de verschillende kaartprojecties op hun waarde schatten aan de hand van voorbeelden</i> 	Soorten kaarten en hun gebruik (bijv. klein- en grootschalig, thematisch, mentale kaart) kaartanalyse GIS: (bijv. principe, kaartlagen, databanken, voorbeelden) <i>Kaartprojecties</i>	sche kaart <ul style="list-style-type: none"> • <i>GPS-techniek toelichten, GPS op het terrein</i> • praktische voorbeelden van het gebruik: atlas, topografische kaarten, wegenkaarten, ICT, kaarten in de media, in bedrijfsbrochures • topografische kaarten van verschillende landen vergelijken • voorbeelden van GIS: stratenplan, georoute • 2 kaarten van eenzelfde gebied vergelijken (bijv. topokaart en toerismekaart) • mentale kaarten laten tekenen en beoordelen • optimale en verkeerde projectiekeuze a.h.v. voorbeelden • <i>indien in bepaalde KSO-opleidingen projectietechnieken belangrijk zijn, kan meer aandacht geschonken worden aan kaartprojecties</i>
ET 8 ET 8	3 <ul style="list-style-type: none"> - kunnen de schilvormige opbouw van de aarde weergeven en de belangrijkste bouwstenen van de aardkorst typeren aan de hand van enkele eigenschappen - kunnen de belangrijkste bouwstenen van de aardkorst typeren aan de hand van enkele eigenschappen 	3. De opbouw van de aarde 3.1 Structuur van de aarde 3.1.1 Inwendige structuur. Schilvormige opbouw: binnen- en buitenkern, mantel, korst, lithosfeer, asthenosfeer en hun belangrijkste kenmerken. 3.1.2 Opbouw van de lithosfeer (<i>aardkorst</i>) Gesteenten: de bouwelementen van de aarde of grondstoffen voor de kunst (ertsen, kleur-	3. Aanbevolen: 7 à 10 lestijden 3.1 Aanbevolen: 3 à 4 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • actualiteit (bijv. aardbeving, tsunami, vulkaanuitbarsting): video, persbericht • doorsnede(n) aardsegment, deel aardkorst • museumbezoek (gesteenten, mineralen), geologisch deel excursie

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHOUDEN <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 24	- kunnen uit bodemkaarten de kenmerken van bodems afleiden en in verband brengen met substraat en reliëf	Hoofdkenmerken en voorstelling van de bodem (bijv. bodemprofiel, bodemkaart)	<ul style="list-style-type: none"> • de inplanting van een bouwproject in functie van de bodems • a.h.v. een bodemkaart, bodemboring (fysisch-geografische excursie) en in relatie met diverse kunstuitingen • sterk verschillende bodemprofielen vergelijken (bijv. spodosol en tropische bodem)
ET 16 U U ET 11	4 - kunnen demografische gegevens opzoeken, ordenen en op een eenvoudige manier verwerken, gebruik makend van beschikbare, hedendaagse informatiebronnen en -technieken <i>- kunnen de evolutie van de wereldbevolking of een deel daarvan op een model bespreken</i> <i>- kunnen historische en actuele intercontinentale migraties en hun gevolgen in verband brengen met etnische en economische spanningen</i> - kunnen a.h.v. concrete voorbeelden demografische migraties in causaal verband brengen met sociaal-economische en politieke factoren	4. Het economisch potentieel van de aarde in dienst van de wereldbevolking 4.1 De wereldbevolking Demografische gegevens (bijv. spreiding en groei op wereldschaal) <i>Transitie of prognosemodel</i> Migraties: <i>historische evolutie</i> , sociaal-economische en politieke oorzaken <i>en gevolgen</i>	4. Aanbevolen: 6 à 8 lestijden 4.1 Aanbevolen: 1 à 2 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • atlas, diagrammen (evolutiecurven) • regionale voorbeelden, toepassing formule, prognoses van instellingen (bijv. UNO) • fluxen op kaart, historische teksten, actuele ruimtelijke spanningen • debat voeren op basis van mediateksten en -beelden

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 10 ET 10	- brengen de wereldvoedselbehoef- ten i.v.m. de demografische evolu- tie, het welvaartsniveau en natuur- lijke factoren - brengen a.h.v. concrete voorbeel- den de productie en consumptie van voedsel in verband met duur- zame ontwikkeling	4.2 De wereldvoedselvoorziening Wereldvoedselbehoef-ten: basisvoedsel, di- versiteit, beschikbaarheid van water Duurzame agrarische productiewijzen en voedselverbruik (bijv. overbevising en aqua- cultuur, commerciële genetische gewassen en wilde teelten)	4.2 Aanbevolen: 1 à 2 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • cijfers, tekst-, kaart- en beeldmateriaal i.v.m. actuele voedselbehoef-ten • voorbeelden van gewassen/teelten (bijv. vervangbaarheid, voedingswaarde, cultuur-verbondenheid, handelswaarde)
ET 16 ET 16 ET 11	- kunnen uit kaartbeelden of cijferma- teriaal besluiten trekken omtrent het verschillend belang van industriële of tertiaire sectoren op wereldschaal - kunnen een economische sector bespreken door het opzoeken, or- denen en verwerken van heden- daagse informatiebronnen en tech- nieken - zien in dat verschuivingen van het belang van de industrie of tertiaire sector te maken hebben met socio- economische en/of politieke facto- ren	4.3 Industrie en tertiaire sector Wereldkaart(en) indicatoren (bijv. BBP, % tewerkstelling, energieverbruik, % in buiten- landse handel) Van minstens één sector op wereldschaal (bijv. energie, textiel, toerisme, ...) de produc- tie en consumptie Verschuivingen, lokalisatiefactoren	4.3 Aanbevolen: 1 à 3 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • kaarten clusteren, statistieken raadplegen en (grafisch, kartografisch) verwerken • zelfstandig werk of groepswork : dossier aanleggen of bespreken; ICT-opzoekingswerk; voorstellen resultaten • actualiteit delocaties, evolutieschema op- bouwen
	- zien in dat globalisering getypeerd en gestuwd wordt door technische, economische, sociale, politieke en ruimtelijke factoren	4.4 Globalisering Verdichting wereldrelaties o.i.v. de evolutie van transport, media, communicatie, ... Factoren die de mondialiteit beïnvloeden	4.4 Aanbevolen: 1 à 3 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • het thema 'globalisering' kan als een project uitgewerkt worden; opsplitsing in deelthe-

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 29 ET 10 u	<ul style="list-style-type: none"> - zijn bereid om lokale problemen van milieu en samenleving in een globale context te plaatsen - zien in dat de globalisering effecten heeft op de wereldhandel en de duurzame evolutie van welvaart op wereldschaal - <i>zijn gevoelig voor het belang van persoonlijke inzet voor de verbetering van het welzijn en de welvaart in de wereld</i> 	(technische, economische, sociale, culturele, monetaire, politieke en ruimtelijke factoren) Types (sociaal, economisch, cultureel, ecologisch, politiek) a.h.v. lokale problemen van milieu en samenleving (bijv. verdwijnen van inheemse talen, sociaal dorpsweefsel, lokale gewassen) Ruimtelijke differentiatie qua wereldhandel en welvaart	ma's is mogelijk <ul style="list-style-type: none"> • literatuur, persberichten, economisch-geografische excursie • concrete lokale situatie via video of DVD • rollenspel, simulatiespel, debatavond • verwerking statistieken via software als zelfstandig werk of groepswork • deelname aan een actie van een NGO of lokale overheid • zelf een informatiecampagne opzetten, bijdragen tot een tentoonstelling, deelname aan een wedstrijd
ET 12 ET 25 ET 14 ET 30	5 <ul style="list-style-type: none"> - kunnen stad, platteland, verstedelijking en mobiliteit morfologisch en functioneel typeren en elementair verklaren - kunnen een landschap op het terrein analyseren, de elementen ordenen tot een structuur en hieruit de aard van het landschap achterhalen - kunnen met voorbeelden de erfgoed- of natuurwaarde van landschapselementen uit het verleden omschrijven en het belang ervan duiden - hebben aandacht voor de artistieke en algemene waarde van natuurlijke en culturele landschappen 	5 . Ruimtelijke ordening in stad en platteland 5.1 Wisselwerking tussen stad en platteland Stad : site, patronen Rurale en stedelijke landschappen (incl. cultuurpatrimonium)of landschappen en hun betekenis voor de kunst (waarneming, landschapsanalyse en verklarende factoren) Verstedelijking en mobiliteit (bijv. functiewijzigingen, , (bijv. lofts in industriecomplex, groeven worden recreatiezones) en morfologische aanpassingen (bijv. eigen trambedding, woonerven) intermodaal vervoer, vervoersplan)	5. Aanbevolen: 5 à 6 lestijden 5.1 Aanbevolen: 3 à 5 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • concrete site- en groeimodellen • 3D-vergelijking landschapstypes • patrimoniumacties, erfgoededucatie • cijfermateriaal • acties leefbaarheid stad en platteland • excursie i.v.m. het bouwkundig en beeldhouwkundig patrimonium van een gebied, • landschappelijk kader in diverse kunstuitingen (beeldende kunsten, muziek, drama, ...) • de inplanting van een bouwproject in een bepaald gebied • ontwerpen van nieuw straatmeubilair in functie van plaats, uitzicht, stijl en materiaal • ontwerpen van nieuwe verkeerspictogrammen

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 15 ET 13 ET 28 ET 30	- kunnen het belang duiden van natuurlijke en sociaal-economische componenten voor de ruimtelijke planning - kunnen met voorbeelden het belang van instrumenten voor de ruimtelijke planning toelichten - zien mogelijkheden om op een positieve manier te participeren in beleidsbeslissingen inzake ruimtelijke ordening - kunnen individueel of in groep standpunten innemen t.a.v. een probleem van ruimtelijke inrichting of landschapsbeheer en nemen kennis van het overheidsbeleid ter zake	5.2. Ruimtelijke planning Noodzaak aan ruimtelijke planning: veiligheid, leefbaarheid, economische effectiviteit (bijv. dorpsstructuren, nieuwe steden, krimpende stad, bedrijvenparken, reconversie) Instrumenten van het ruimtelijk en stedelijk beleid op diverse niveaus: invloed op de samenleving, relatie met ruimtelijke spanningsvelden (bijv. in de eigen regio, een wereldstad, een cultuurhistorische stad)	5.2 Aanbevolen: 1 à 2 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • atlas, actuele probleemsituaties • plannen: gewest, structuur, gemeentelijk • actuele beleidsmaatregelen • groepswork: bevraging van wijkbewoners • debat of discussie over de effectiviteit en de appreciatie van stedelijk beleid • presentatie van een concreet voorbeeld van een stedentype (bijv. Krimpende stad, wereldstad, megastad, ecologische stad, nieuwe stad,..) • deelname aan een citytrip
ET 31 ET 5 ET 16	6 - kunnen rechtstreekse en onrechtstreekse waarneming en onderzoek van het heelal naar waarde schatten - kunnen aan de hand van een concreet voorbeeld het maatschappelijk nut van ruimteonderzoek aantonen - kunnen een verschijnsel uit de ruimte bespreken door het opzoeken, ordenen en verwerken van actuele informatiebronnen en –technieken - kunnen de structuur, het ontstaan en de evolutie van het heelal wetenschappelijk toelichten	6. De kosmische ruimte 6.1 Het heelal Waarneming en onderzoek: technieken en methodes, afstanden en eenheden, ruimteonderzoek (voorbeelden, <i>evolutie</i> , maatschappelijke relevantie) Structuur (bijv. superclusters, sterrenstelsels, planetenstelsels) Ontstaan en evolutie	6. Aanbevolen: 4 à 8 lestijden 6.1 Aanbevolen: 2 à 4 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • historische mijlpalen in ruimteonderzoek: zelfstandig werk of groepswork, video- en beeldmateriaal; toepassen wiskundige formules, sterrenkaarten • classificatieschema's, afstandsberekening • getuigenissen (bijv. op video) • bezoek aan een volkssterrenwacht

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
ET 19			
<p>U</p> <p>ET 4</p> <p>U</p>	<ul style="list-style-type: none"> - kunnen de hoofdkenmerken van de planeten van ons zonnestelsel toelichten - zien in dat het zonnestelsel een betekenisvolle invloed kan hebben op kunstuitingen - kunnen de bewegingen in het zonnestelsel en de gevolgen ervan op aarde beschrijven - kunnen de economische gevolgen van de wisselende planetaire situatie van een plaats op aarde inschatten 	<p>6.2. De aarde in het zonnestelsel</p> <p><i>Structuur van het zonnestelsel: de zon, de planeten en de manen</i></p> <p>De aarde en de maan: plaats in het zonnestelsel, bewegingen (rotatie, revolutie) en gevolgen (tijdverschillen, seizoenen, schijngestaten, getijden)</p>	<p>6.2 Aanbevolen: 2 à 5 lestijden</p> <ul style="list-style-type: none"> • figuren van de structuur van het zonnestelsel analyseren • presentatie van een hemellichaam of kosmisch verschijnsel • literatuur, berekeningen, videobeelden, dossier aanleggen • formules, grafische oefeningen, cinhelium, bijzondere gebeurtenissen (bijv. eclips) • bezoek aan een planetarium of volkssterrenwacht • kosmologische muziek • the planets van Gustav Holz • socio-economische gevolgen van planetaire situaties (bijv. toegankelijkheid havens, lengte groeiseizoen, jetlag)
<p>ET 6</p> <p>ET 20,</p> <p>ET 21</p> <p>ET 22,</p> <p>ET 16</p>	<p>7</p> <ul style="list-style-type: none"> - kunnen de troposfeer typeren als de atmosferische laag waarin weer en klimaat zich afspelen - kunnen een weersituatie inschatten door rekening te houden met de West-Europese weerkaart en weerberichten - kunnen aan de hand van klimatologische gegevens een klimaat bepalen en beoordelen op de invloed op natuur en maatschappij 	<p>7. Weer en klimaat op aarde</p> <p>Situering van de troposfeer</p> <p>Algemeen temperatuurbeeld: enkele verklarende factoren (bijv. culminatiehoogte van de zon, zeestromingen)</p> <p>Algemeen luchtdrukbeeld: verband met het temperatuurbeeld en algemeen windpatroon</p> <p>Algemeen neerslagbeeld: hoeveelheid en spreiding</p> <p>Ontwikkeling en evolutie van frontale zones: voorstelling op een weerkaart, invloed op het weer (o.a. neerslag, windrichting, tempera-</p>	<p>7. Aanbevolen: 5 à 7 lestijden</p> <ul style="list-style-type: none"> • uitgaan van weerbericht en associëren met weerbeelden en weerkaarten • kaartbeelden, grafische verbanden, satellietbeelden en wolkenfoto's • beschrijvingen (bijv. in wereldliteratuur) van weersituaties • processen van verschillende omvang (bijv. fronten, berg- en dalwind, Hadley-cel) • analyseren van weersituaties houdt in dat men aandacht heeft voor de dynamiek van

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen		LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
	<ul style="list-style-type: none"> - zien in dat weer en klimaat een betekenisvolle invloed hebben op kunstuitingen - zien in dat er een belangrijk verband bestaat tussen klimaat en vegetatie en kunnen dat verband uit kaarten en beelden afleiden 		tuur) Impressies van weer en klimaat in de kunst Klimaat en vegetatie: kenmerken van klimaten (teperatuur, neerslag), <i>classificatie klimaten, verband tussen klimaatkaart en vegetatiekaart</i>)	de luchtmassa's (anticyclonen, depressies) <ul style="list-style-type: none"> • vegetatiebeelden, klimaat- en vegetatiekaarten vergelijken, relaties veranderingen vegetatie en klimaat • beeld- en audiomateriaal • de vier jaargetijden (Vivaldi) • winterlandschappen bij Breughel • de Latemse school
ET 7 ET 13 ET 26 ET 29 ET 28	8 <ul style="list-style-type: none"> - kunnen de invloed van menselijke activiteiten op het milieu zoals: broeikas-effect, natuurrampen, zure regen, water- en bodemdegradatie met voorbeelden illustreren - kunnen met voorbeelden het belang van instrumenten voor het milieubeleid toelichten - kunnen voorstellen aanbrengen voor het ruimtegebruik in het kader van een duurzame ontwikkeling - zijn bereid om lokale problemen van milieu en samenleving in een globale context te plaatsen - zien mogelijkheden om op een positieve manier te participeren in beleidsbeslissingen inzake milieubeleid - zien in dat de waardering van het 	8. Een duurzame en gezonde wereld 8.1. Leefmilieu Oorzaken (bijv. bevolkingsdruk, industriële productietechnieken, monocultuur) en globale gevolgen van milieuproblematiek (bijv; ozongat, vernietiging biomen, klimaatsverandering) a.h.v. sectorale voorbeelden (bijv. bewoning, ruimtelijke ordening, landbouw, industrie, verkeer, toerisme) Instrumenten voor het milieubeleid op verschillende ruimtelijke schaal (bijv. Kyotonormen, integraal waterbeheer, MER, maatregelen t.a.v. ontbossing, ecotaksen) <i>Invloed van de leefomstandigheden op kunstuitingen (bijv. het gezonde plattelandleven, industriële woonbuurten, ...)</i>	8. Aanbevolen: 4 à 5 lestijden 8.1 Aanbevolen: 2 à 3 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • gegevens qua menselijke activiteiten • concrete milieuproblemen • wereldbeeld milieuproblemen • beleidsacties: op school, lokaal en globaal • debat, rollenspel, simulatiespel over een milieuprobleem • discussie over de effectiviteit en de gevolgen van milieunormen op basis van territoriale verschillen (bijv. concurrentievervalsing, overbelasting van grensgebieden) 	

DECR. NR.	LEERPLANDOELSTELLINGEN <i>(uitbreidingsdoelstellingen staan cursief)</i> De leerlingen	LEERINHouden <i>(uitbreidingsinhouden staan cursief)</i>	PEDAGOGISCHE WENKEN
U	<i>leefmilieu een rol speelt bij kunstuitingen</i>		
ET 27 ET 27	9 - zijn kritisch tegenover de media-informatie omtrent het wereldwelzijn - zijn bekommerd om de wereldgezondheid en ontwikkelingskansen van de wereldbevolking	8.2 Wereldgezondheid en ontwikkeling Kritisch wereldbeeld (bijv. wereldkaart met spreiding van een verschijnsel, relatie tussen cultuur en gezondheidsproblemen, synthese)	8.2. Aanbevolen: 1 à 3 lestijden <ul style="list-style-type: none"> • gevalstudies (bijv. regionale oorlogsituaties, hongersnood, AIDS'problematiek, pandemiekans) • cartografisch en statistisch materiaal • concrete situaties uit media • zelfstandig werk: presentatie

ALGEMENE PEDAGOGISCHE WENKEN

Dit leerplan houdt rekening met een aantal conceptuele basisopties:

- met de concretisering van te realiseren eindtermen aardrijkskunde voor een vak uit de basisvorming voor de derde graad KSO;
- met enkele evidente vakoverschrijdende eindtermen waaraan binnen het leervak kan gewerkt worden;
- met de leerdoelen die in de vorige jaren aan bod kwamen en dus met de algemene leerlijn van de leerplannen aardrijkskunde voor het secundair onderwijs;
- met de leerwinst die leerlingen dienen te boeken qua ruimtelijk inzicht en ruimtelijke basisvaardigheden.

Er moet in dit leerplan uiteraard rekening gehouden worden met de verschillende studierichtingen uit het KSO. Zo kunnen leerlingen uit de richting beeldende kunsten dikwijls voorstellingen maken (schetsen, video's, foto's ...) van de geobserveerde werkelijkheid maar ook in de andere richtingen zijn tal van mogelijkheden. Het is duidelijk dat de creatieve leraar in heel wat thema's de aardrijkskunde kan koppelen aan de specifieke richtingen uit het KSO waarin hij lesgeeft.

Voorbeelden:

- het gebruik van natuurlijke materialen in de kunst (muziekinstrumenten, historische gebouwen);
- natuurverschijnselen en landschapselementen in de kunst (wolkenfragmenten, blikseminslag, gedonder ...);
- expressies uit de kosmische ruimte in de kunst (the planets, filmmuziek);
- het kaderen van nieuw ontworpen landschapselementen.

Het kan motiverend werken om de leerlingen een stukje zelfstandig te laten werken rond een aspect dat aanleunt bij hun richting. De geïntegreerde proef in het 2^e jaar van de derde graad biedt tal van mogelijkheden. Een vakoverschrijdende werking is wel essentieel.

Leerlingen staan centraal in de didactisch-pedagogisch verantwoorde aanpak van dit leerplan algemene aardrijkskunde. Het niveau dat de leerlingen bereiken hebben in de realisatie van een ruimtelijk onderbouwd wereldbeeld is een basisgegeven. De vervollediging van dat wereldbeeld via een globale benadering zal onder meer afhankelijk zijn van een aantal *randvoorwaarden*:

- de homogeniteit van de klassen en aldus de mogelijkheid van binnenklasdifferentiatie;
- het beschikbaar lestijdenpakket voor het leervak aardrijkskunde;
- de mate waarin extra-murosactiviteiten, ICT en andere eigentijdse leermiddelen en werkvoorwaarden buiten de contacturen mogelijk zijn;
- de aard en variatie qua werkvormen en de eraan gekoppelde evaluatietechnieken;
- de mate waarin kan worden deelgenomen aan vakoverschrijdende (kunst)projecten.

Methodologisch is een leerlinggerichte benadering gerelateerd aan *enkele conceptuele overwegingen* die gevarieerde keuzemogelijkheden bieden:

- een degelijke verticale vakgroepwerking binnen de school en eventueel binnen de regio of scholengroep, levert leerlijnen op qua vaardigheidsprogressie, methodiek en geografische keuzen qua leerinhouden
- de volgorde of integratie van de grote thematische hoofdstukken kan gewijzigd worden in functie van de actualiteit, samenwerking met andere leervakken, schoolprojecten of andere contexten. De omvang en begrenzing van de aanbevolen lestijden moet dan ook eerder gezien worden in het kader van een responsabilisering ten aanzien van de planning over het jaar en niet als een dwingend kader. Er wordt alvast in het eerste jaar gestart met de technische hoofdstukken die elementen opleveren die in ieder hoofdstuk verder aan bod komen (bijv. kaarten, grafische elementen in een legende);
- een progressief ingevoerde keuze van eerder aanbiedende werkvormen over activerende werkvormen naar zelfstandig leren wordt sterk aanbevolen via de specifieke pedagogische wenken.

Voor de realisatie van dit leerplan in het kader van een globale wereldvisie, overweegt de leraar bij voorkeur hoe globale onderwerpen kunnen geconcretiseerd worden via tastbare voorbeelden. De nabije ruimte, de actualiteit en zelf of in groep ervaren of onderzochte situaties zijn bij uitstek geschikte aanknopingspunten.

Wat betreft de klaspraktijk, kunnen volgende principes aanbevolen worden:

- een doordacht jaar(vorderings)plan en een goed voorbereid lesscenario bieden houvast voor een gestructureerde, maar ook flexibele aanpak;
- er wordt uitgegaan van een goed geformuleerde opdracht, een terreinobservatie, representatief beeld- of cijfermateriaal, een kunstdossier, de perceptie van de leerlingen, de actualiteit, experimenten ... al naargelang de didactische werkvorm waarvoor gekozen wordt. Een afwisseling qua werkvormen en instapmethoden is aangewezen.
- het is belangrijk dat de bestudeerde thema's of gevallen door de leerlingen in een referentiekader kunnen geplaatst worden en dat op het einde van ieder hoofdstuk een synthese, een uitdagende probleemstelling of maatschappelijke relevantie opgemaakt wordt;
- de verwerking van de leerstof gebeurt via leerlingennotities, al dan niet op werkbladen of syllabus, maar in ieder geval in functie van de doelstellingen en gerelateerd aan de gehanteerde evaluatietechnieken.

De lessen aardrijkskunde dienen ook in de derde graad te kaderen in een globaal opvoedingsproject tot wereldburgers:

- de leerlingen dienen inzicht te verwerven in de diversiteit van wetenschappelijke en maatschappelijke bijdragen in de kennis van de dynamiek van de aarde. Vandaar een pleidooi voor het verder zetten van horizontale vakgroepwerking over de leervakken heen;
- de maatschappelijke oriëntatie van een wetenschapsvak dat de ruimtelijke samenhang van verschijnselen op aarde bestudeert, verplicht de inschakeling van ten minste één geografische excursie in de derde graad;
- aan volwaardig vakoverschrijdend leren kan actief deelgenomen worden door de leraar aardrijkskunde via thema- en/of projectonderwijs dat geïntegreerd werd in het schoolwerkplan. Binnen de contactlessuren naar rato van één lesuur per week kan de leraar spijtig genoeg slechts in beperkte mate bijdragen leveren in een beklijvende vakoverschrijdende aanpak;
- diverse vormen van zelfstandig werk of groepswork kunnen passen in een opdracht die over een langere tijdspanne loopt; presentatie gebeurt als een synthese door leerlingen d.m.v. verschillende presentatietechnieken (bijv. rapport, ICT) binnen de aanbevolen lestijden;
- een geïntegreerd project op basis van een intra- of extra-murosactiviteit, vakoverschrijdend op een ruimtelijk domein (bijv. mondiale vorming, milieu- en natuurzorg, verkeers- en mobiliteitseducatie, Europese dimensie, burgerzin, regionaal beleid) dient geenszins op het einde van het schooljaar als een syntheseactiviteit gepland te worden, maar bij de synthese kan teruggegrepen worden naar een eerder gerealiseerde activiteit. De voorgestelde ordening van de leerinhouden past in een streven naar een globale visie op wereldproblematiek op het einde van ieder jaar;
- wijzigingen in de volgorde van hoofdstukken mag er niet toe leiden dat leerlingen alleen leerdoelen aangeboden worden die niet onmiddellijk aansluiten met deze van het fundamenteel gedeelte van hun opleiding. Indien de volgorde van de hoofdstukken gewijzigd wordt, dient de leraar erover te waken dat toch een consecutiviteit qua vaardigheden beoogd wordt

De eerder vermelde specifieke wenken zijn bedoeld als ideeënbus voor de klaspraktijk. Het is aan de leraar om een evenwichtige en gevarieerde **keuze** te maken in overeenstemming met de lesdoelen. Er wordt wel gestreefd naar een progressie qua vaardigheden van eerder geleid naar meer zelfstandig werken. De aanbevolen hoeveelheid lestijden is referentie voor een onderling afwegen van de onderdelen en houdt geen rekening met eventuele extra-murosactiviteiten, projectonderwijs, zelfstandig werk of groepswork. Het gemiddeld urenpakket houdt rekening met **21 à 22 effectieve lestijden** in de klas. Het aanbevelen van lestijden in de pedagogische wenken is dan ook een vrijblijvend advies en eerder van betekenis voor de opmaak van een effectieve en dynamische jaarplanning.

Er wordt bovendien aandacht geschonken aan een drietal niet vakgebonden domeinen die de **kwaliteit van eigentijds onderwijs in de basisvorming** kunnen verhogen:

1. Begeleid zelfgestuurd leren

1.1 Wat?

Met begeleid zelfgestuurd leren bedoelen we het geleidelijk opbouwen van een competentie naar het einde van het secundair onderwijs, waarbij leerlingen meer en meer het leerproces zelf in handen gaan nemen. Zij zullen meer en meer zelfstandig beslissingen leren nemen in verband met leerdoelen, leeractiviteiten en zelfbeoordeling.

Dit houdt onder meer in dat:

- de opdrachten meer open worden;
- er meerdere antwoorden of oplossingen mogelijk zijn;
- de leerlingen zelf keuzes leren maken en die verantwoorden;
- de leerlingen zelf leren plannen;
- er feedback is op proces en product;
- er gereflecteerd wordt op leerproces en leerproduct.

De leraar is ook coach, begeleider.

De impact van de leerlingen op de inhoud, de volgorde, de tijd en de aanpak wordt groter.

1.2. Waarom?

Begeleid zelfgestuurd leren sluit aan bij enkele pijlers van ons PPGO, o.m.

- leerlingen zelfstandig leren denken over hun handelen en hierbij verantwoorde keuzes leren maken;
- leerlingen voorbereiden op levenslang leren;
- het aanleren van onderzoeksmethodes en van technieken om de verworven kennis adequaat te kunnen toepassen.

Vanaf het kleuteronderwijs worden werkvormen gebruikt die de zelfstandigheid van kinderen stimuleren, zoals het gedifferentieerd werken in groepen en het contractwerk.

Ook in het voortgezet onderwijs wordt meer en meer de nadruk gelegd op de zelfsturing van het leerproces in welke vorm dan ook.

Binnen de vakoverschrijdende eindtermen, meer bepaald “Leren leren”, vinden we aanknopingspunten als:

- keuzebekwaamheid;
- regulering van het leerproces;
- attitudes, leerhoudingen, opvattingen over leren.

In onze (informatie)maatschappij wint het opzoeken en beheren van kennis voortdurend aan belang.

1.3 Hoe te realiseren?

Het is belangrijk dat bij het werken aan de competentie de verschillende actoren hun rol opnemen:

- de leraar als coach, begeleider;
- de leerling gemotiveerd en aangesproken op zijn “leer”kracht;
- de school als stimulator van uitdagende en creatieve onderwijsleersituaties.

De eerste stappen in begeleid zelfgestuurd leren zullen afhangen van de doelgroep en van het moment in de leerlijn “Leren leren”, maar eerder dan begeleid zelfgestuurd leren op schoolniveau op te starten is “klein beginnen” aan te raden. Vanaf het ogenblik dat de leraar zijn leerlingen op min of meer zelfstandige manier laat

- doelen voorop stellen;
- strategieën kiezen en ontwikkelen;
- oplossingen voorstellen en uitwerken;
- stappenplannen of tijdsplannen uitzetten;
- resultaten bespreken en beoordelen;
- reflecteren over contexten, over proces en product, over houdingen en handelingen;
- verantwoorde conclusies trekken;
- keuzes maken en die verantwoorden;

is hij al met een of ander aspect van begeleid zelfgestuurd leren bezig.

2. ICT

2.1 Wat?

Onder ICT verstaan we het geheel van computers, netwerken, internetverbindingen, software, simulatoren, etc. Telefoon, video, televisie en overhead worden in deze context niet expliciet meegenomen.

2.2 Waarom?

De recente toevloed van informatie maakt levenslang leren een noodzaak voor iedereen die bij wil blijven. Maatschappelijke en onderwijskundige ontwikkelingen wijzen op het belang van het verwerven van ICT. Enerzijds speelt het in op de vertrouwdheid met de beeldcultuur en de leefwereld van jongeren. Anderzijds moeten jongeren niet alleen in staat zijn om nieuwe media efficiënt te gebruiken, maar is ICT ook een hulpmiddel bij uitstek om de nieuwe onderwijsdoelen te realiseren. Het nastreven van die competentie veronderstelt onderwijsvernieuwing en aangepaste onderwijsleersituaties. Er wordt immers meer en meer belang gehecht aan probleemoplossend denken, het zelfstandig of in groep leren werken, het kunnen omgaan met enorme hoeveelheden aan informatie ...

In bepaalde gevallen maakt ICT deel uit van de vakinhoud en is ze gericht op actieve beheersing van bijvoorbeeld een softwarepakket binnen de lessen informatica. In de meeste andere vakken of bij het nastreven van vakoverschrijdende eindtermen vervult ICT een ondersteunende rol. Door de integratie van ICT kunnen leerlingen immers:

- het leerproces zelf in eigen handen nemen;
- zelfstandig en actief leren omgaan met les- en informatiemateriaal;
- op eigen tempo werken en een eigen parcours kiezen (differentiatie en individualisatie).

2.3 Hoe te realiseren?

In de eerste graad van het SO kunnen leerlingen adequaat of onder begeleiding elektronische informatiebronnen raadplegen. In de tweede en nog meer in de derde graad kunnen de leerlingen “spontaan” gegevens opzoeken, ordenen, selecteren en raadplegen uit diverse informatiebronnen en –kanalen met het oog op de te bereiken doelen.

Er bestaan verschillende mogelijkheden om ICT te integreren in het leerproces.

Bepaalde programma's kunnen het inzicht verhogen d.m.v. visualisatie, grafische voorstellingen, simulatie, het opbouwen van schema's, stilstaande en bewegende beelden, demo ...

Sommige cd-roms bieden allerlei informatie interactief aan, echter niet op een lineaire manier. De leerling komt via bepaalde zoekopdrachten en verwerkingstaken zo tot zijn eigen “gestructureerde leerstof”.

Databanken en het internet kunnen gebruikt worden om informatie op te zoeken. Wegens het grote aanbod aan informatie is het belangrijk dat de leerlingen op een efficiënte en een kritische wijze leren omgaan met deze informatie. Extra begeleiding in de vorm van studiewijzers of instructiekaarten is een must. Om tot een kwaliteitsvol eindresultaat te komen, kunnen leerlingen de auteur (persoon, organisatie, ...), de context, andere bronnen die de inhoud bevestigen en de onderzoeksmethode toevoegen. Dit zal het voor de leraar gemakkelijker maken om het resultaat en het leerproces te beoordelen.

De resultaten van individuele of groepsopdrachten kunnen gekoppeld worden aan een mondelinge presentatie. Het programma “Powerpoint” kan hier ondersteunend werken.

Men kan resultaten en/of informatie uitwisselen via e-mail, blackboard, chatten, nieuwsgroepen, discussiefora ... ICT maakt immers allerlei nieuwe vormen van directe en indirecte communicatie mogelijk. Dit is zeker een meerwaarde omdat ICT zo de mogelijkheid biedt om niet alleen interscolaire projecten op te zetten, maar ook om de communicatie tussen leraar en leerling (uitwisselen van cursusmateriaal, planningsdocumenten, toets- en examenvragen ...) en leraren onderling (uitwisseling lesmateriaal) te bevorderen.

Sommige programma's laten toe op graduele niveaus te werken. Ze geven de leerling de nodige feedback en remediëring gedurende het leerproces (= zelfreflectie en -evaluatie).

3. VOET

3.1 Wat?

Vakoverschrijdende eindtermen (VOET) zijn minimumdoelstellingen, die -in tegenstelling tot de vakgebonden eindtermen - niet gekoppeld zijn aan een specifiek vak, maar door meerdere vakken of onderwijsprojecten worden nagestreefd.

De VOET worden volgens een aantal vakoverschrijdende thema's geordend: leren leren, sociale vaardigheden, opvoeden tot burgerzin, gezondheidseducatie, milieueducatie, muzisch-creatieve vorming .

De school heeft de maatschappelijke opdracht om de VOET volgens een eigen visie en stappenplan bij de leerlingen na te streven (inspanningsverplichting).

3.2 Waarom?

Het nastreven van VOET vertrekt vanuit een bredere opvatting van leren op school en beoogt een accentverschuiving van een eerder vakgerichte ordening naar meer totaliteitsonderwijs. Door het aanbieden van realistische, levensnabije en concreet toepasbare aanknopingspunten, worden leerlingen sterker gemotiveerd en wordt een betere basis voor permanent leren gelegd.

VOET vervullen een belangrijke rol bij het bereiken van een voldoende brede en harmonische vorming en behandelen waardevolle leerinhouden, die niet of onvoldoende in de vakken aan bod komen. Een belangrijk aspect is het realiseren van meer samenhang en evenwicht in het onderwijsaanbod. In dit opzicht stimuleren VOET scholen om als een organisatie samen te werken.

De VOET verstevigen de band tussen onderwijs en samenleving, omdat ze tegemoetkomen aan belangrijk geachte maatschappelijke verwachtingen en een antwoord proberen te formuleren op actuele maatschappelijke vragen.

3.3 Hoe te realiseren?

Het nastreven van VOET is een opdracht voor de hele school, maar individuele leraren kunnen op verschillende wijzen een bijdrage leveren om de VOET te realiseren. Enerzijds door binnen hun eigen vakken verbanden te leggen tussen de vakgebonden doelstellingen en de VOET, anderzijds door thematisch onderwijs (teamgericht benaderen van vakoverschrijdende thema's), door projectmatig werken (klas- of schoolprojecten, intra- en extra-muros), door bijdragen van externen (voordrachten, uitstappen).

Het is een opdracht van de school om via een planmatige en gediversifieerde aanpak de VOET na te streven. Ondersteuning kan gevonden worden in pedagogische studiedagen en nascholingsinitiatieven, in de vakgroepwerking, via voorbeelden van goede school- en klaspraktijk en binnen het aanbod van organisaties en educatieve instellingen.

MINIMALE MATERIËLE VEREISTEN¹

In het kader van een optimaal gebruik van de meest passende leeromgeving is een **vaklokaal aardrijkskunde** noodzakelijk. De inrichting en de erin aanwezige leermiddelen zijn dan ook in overeenkomst met wat reeds in de leerplannen tweede graad SO werd aangegeven.

Een goed uitgerust vaklokaal aardrijkskunde is onontbeerlijk en alle lessen aardrijkskunde worden daarin gegeven. Dit lokaal moet in die mate verduisterbaar zijn dat beeldprojectie in alle weersomstandigheden mogelijk is. Het bord dient gedeeltelijk uit klapporden samengesteld te zijn; kleurkrijt dient steeds beschikbaar te zijn. Het vaklokaal dient over voldoende muuroppervlakte te beschikken om wandkaarten, een actualia-prikbord en andere wanddocumenten te bevestigen.

Het vaklokaal dient minimaal over volgende uitrusting te beschikken:

- minimum één kaarthanger;
- een scherm met projectiesysteem, w.o. een retro projector;
- een berguimte voor cartotheek, diatheek, fototheek, atlassen, statistische tabellen, handboeken en naslagwerken;
- atlassen voor klassikaal gebruik;
- geactualiseerde diareksen of zelf verworven (eventueel transparanten)
- transparantenreeksen met onder meer staatkundige kaarten en reliëfkaarten;
- basisreeks wandkaarten (minimaal België, Europa en wereld);
- luchtfoto's en satellietbeelden;
- een beperkte verzameling mineralen, gesteenten en fossielen;
- een bodemkaart van de eigen regio;
- topografische kaarten op verschillende schalen, waaronder die van de eigen regio;
- het gewestplan van de eigen regio;
- voorbeelden van andere kaarttypes, waaronder een wegenkaart, stadsplattegronden, geologische kaarten en weerkaarten
- verschillende reliëfblokken;
- een beperkte mineralen-, fossielen- en gesteenteverzameling;
- een globe, cinhelium of mini-planetarium;
- blinde wandkaarten of blinde transparanten;
- ten minste één PC met multimediale uitrusting.

Indien men opteert voor klassikaal gebruik van handboeken dient er één per leerling in het vaklokaal aanwezig te zijn. Indien lessen van andere vakken ook in dat lokaal doorgaan, mag dat geen invloed

1 Inzake veiligheid is de volgende wetgeving van toepassing:

- Codex,
- ARAB,
- AREI,
- Vlarem.

Deze wetgeving bevat de technische voorschriften die in acht moeten genomen worden m.b.t.:

- de uitrusting en inrichting van de lokalen;
- de aankoop en het gebruik van toestellen, materiaal en materieel.

Zij schrijven voor dat:

- duidelijke Nederlandstalige handleidingen en een technisch dossier aanwezig moeten zijn;
- alle gebruikers de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften dienen te kennen en correct kunnen toepassen;
- de collectieve veiligheidsvoorschriften nooit mogen gemanipuleerd worden;
- de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig moeten zijn en gedragen worden, daar waar de wetgeving het vereist.

hebben op de lessen aardrijkskunde. Dit houdt o.m. in dat de veiligheid en bruikbaarheid van de leermiddelen gegarandeerd is.

Een aantal materiële elementen dienen beschikbaar te zijn, indien niet in het vaklokaal, dan toch in de onmiddellijke omgeving:

- een videotoestel (eventueel in een rollende kast);
- bergmogelijkheden voor kaarten, eventueel in een afzonderlijk (tussen)lokaal onder te brengen.

Hierbij wordt uitgegaan van de aanwezigheid van leerlinggerichte geografische literatuur in de mediatheek; indien dit niet het geval is, hoort deze literatuur in het vaklokaal thuis.

De school zou een mediabeleid kunnen voeren bijvoorbeeld door elk jaar een beperkt budget ter beschikking te stellen voor de aankoop van interessante lectuur voor leerlingen en leerkrachten. Dit kan ook passen in het navormingsbeleid.

Zoals eerder beklemtoond is het wenselijk dat een aanvang wordt gemaakt met de introductie van moderne informatie- en communicatietechnologie (ICT) in de lessen aardrijkskunde als didactisch hulpmiddel. Een multimedia-uitrusting met internetaansluiting dient beschikbaar te zijn voor specifieke opdrachten.

Naast de in het vaklokaal beschikbare PC, wordt er gepleit voor het beschikbaar stellen van bijvoorbeeld een scanner, een kleurenprinter, een digitaal fototoestel, een LCD-scherm of projectietoestel op computer te gebruiken, en dit door verschillende collega's en voor verschillende vakken.

Indien niet alle lessen aardrijkskunde in één vaklokaal kunnen doorgaan, is de uitbouw van een tweede, eventueel derde vaklokaal noodzakelijk. Ze dienen eveneens te beantwoorden aan de vereisten, qua vaste uitrusting (verduistering, borden, voldoende muuroppervlakte, kaarthanger, bergruimte). Indien dit lokaal vlakbij het eerste vaklokaal gelegen is, kunnen toestellen uitwisselbaar opgesteld staan; indien het lokaal zich op een andere verdieping of vleugel van het schoolcomplex bevindt, is een vaste opstelling van de hierboven aangegeven projectietoestellen, atlassen, handboeken, wandkaarten, globe noodzakelijk.

Indien wegens recente expansie of defect een school nog niet over één of meerdere noodzakelijk geachte leermiddelen beschikt, dient een aanvraag tot aankoop in de begroting opgenomen te zijn.

Er wordt aanbevolen dat leerlingen thuis over een schoolatlas beschikken. Indien geen lestijden uit het complementair gedeelte aan aardrijkskunde toebedeeld zijn in het lessenrooster van de leerlingen, dienen zij thuis beslist over een schoolatlas te beschikken om effectief zelfstandig werk mogelijk te maken.

De uitrusting en inrichting van de lokalen dienen te voldoen aan de technische voorschriften inzake de vigerende wetgeving: Codex, ARAB, AREI en Vlarem.

Bij het gebruik van toestellen, materiaal en materieel dient men reeds bij aankoop te letten op de specifieke normen. Duidelijke, Nederlandstalige handleidingen evenals een technisch dossier dienen aanwezig te zijn. Alle gebruikers dienen de werkinstructies en onderhoudsvoorschriften te kennen en correct te kunnen toepassen. De collectieve veiligheidsvoorzieningen mogen nooit gemanipuleerd worden. Daar waar de wetgeving het vereist, moeten de persoonlijke beschermingsmiddelen aanwezig zijn en gedragen worden.

EVALUATIE

Bij het begin van het schooljaar peilt de leraar naar de beginsituatie, namelijk in welke mate de leerlingen op basis van in de eerste graad bestudeerde landschappen beschikken over een **algemeen ruimtelijk referentiekader**. Hierbij worden zowel de parate kennis, het begrippenkader, de vaardigheden als de attitudes bevraagd.

Inzicht in de vorderingen van de leerling wordt verkregen door de permanente evaluatie. Deze toetsing kan gebaseerd zijn op verschillende vormen van leerlingengedrag:

- de klasactiviteit: taakgerichtheid, medewerking in de klas, participatie in groepswork, tijdig klaar met opdrachten, kritische instelling, zorg, woord voeren voor de klas, mondelinge taalvaardigheid, precisie bij aanwijzingen op kaart en in atlas ...;
- de resultaten van zelfstandig te realiseren taken: het hanteren van leermiddelen, het vervolledigen van werkkaarten en grafische voorstellingen, het aangemaakt materiaal, de in te vullen werkbladen en notities ...;
- de resultaten van elementaire toetsen of mondelinge overhoringen over de in de vorige les aangeleerde leerstof;
- de resultaten van herhalingsbeurten over grotere leerstofonderdelen.

Teneinde de evaluatie zo correct mogelijk te laten verlopen, wordt aan een aantal voorwaarden tegemoet gekomen die in elke instelling van openbaar nut te maken hebben met regels van openbaarheid en handelingen van behoorlijk "bestuur":

- reeds bij de aanvang van het schooljaar worden leerlingen en ouders in kennis gesteld van de evaluatiewijze(n); deze zijn in overeenstemming met het schoolreglement en met eventueel voor de bewuste klas, studierichting of niveau uitgewerkte deliberatiecriteria;
- belangrijke evaluatiemomenten en taken worden bij voorkeur in het jaar- of graadplan opgenomen; ze peilen naar de leerplandoelen;
- bij de voorbereiding van de les is het wenselijk te voorzien op welke wijze men beoogt de leerplan-, lescyclus- of lesdoelstellingen te halen; hiermee is duidelijk of bepaalde vragen bijvoorbeeld naar reproductie, naar vaardigheid, naar implementatie, naar creativiteit of naar kritisch inzicht peilen;
- de leraar houdt bij de vraagstelling best rekening met de lesdoelen en de hulpmiddelen (bijvoorbeeld toestellen, handboeken, videoband ...) die men in de les of op het terrein gebruikte;
- bij de bespreking van de resultaten deelt de leraar de juiste oplossingen mee; op de verbeterde kopijen worden de fouten aangeduid. Indien remediëring noodzakelijk is, kan beroep gedaan worden op een takenbank;
- bij de uiteindelijke evaluatie hanteert de leraar een weging van de toetsing (bijvoorbeeld een herhalings-toets wordt op een hoger cijfer gequoteerd dan een elementaire toets);
- rubricering van de toetsing in het evaluatieschrift houdt rekening met de aard van de toetsing (bijvoorbeeld cognitief, vaardigheden, attitudes) zodat over een langere periode eventuele vorderingen op specifieke leerdomeinen goed tot uiting komen;
- leerlingen en hun ouders worden op een daartoe voorziene wijze geïnformeerd over de vorderingen van de leerling. Bij ernstige tekorten of onzekerheden wordt een concrete remediëring voorgesteld; hierbij dienen de nodige hulpmiddelen (bijvoorbeeld handboek, schoolatlas, videoband ...) ter beschikking te zijn voor het thuis of in de klas bijwerken van de leerstof.

Toetsvragen worden best gescand aan de hand van een aantal voorwaarden : validiteit (de toets meet wat men beoogt te meten), objectiviteit (een eerlijke beoordeling op basis van normen en/of correctiesleutels), betrouwbaarheid (geen fouten in de metingprocedure) en transparantie (duidelijkheid).

Een aantal *redactieregels* bevorderen deze voorwaarden:

- duidelijke vraagstelling met precieze afbakening van aantallen, te gebruiken hulpmiddelen en onafhankelijkheid van de items bij deelvragen of opeenvolgende vragen;
- correcte formulering qua taalgebruik: eenvoudig, concreet en zonder overbodigheden, vragen met eenzelfde vraagvorm gegroepeerd in de toets, vermijden van dubbelzinnige items, vermijden van (dubbele) negaties;

- verzorgde lay-out: BIN-normen, geen vraag over twee pagina's gespreid, overzichtelijke nummering, goed leesbare teksten en duidelijke figuren (let op zwart-wit fotokopies van kleurenfoto's);

Bij *open vragen* zijn verschillende correcte antwoorden mogelijk, maar de creativiteit van leerlingen moet goed beoordeeld worden door vooraf vastgelegde correctie- en scoringsvoorschriften en niet d.m.v. een steriel correctiemodel. Uitsluitend open vragen stellen is veelal onbetrouwbaar en bevoordeelt taalvaardige leerlingen. Daarnaast is de correctie van open vragen tijdrovend. Modelantwoorden zijn wel vooraf te formuleren bij *gesloten vragen*. Deze laten geen ruimte voor eigen formuleringen en informatie ligt besloten in vraagstelling, maar er zijn meerdere varianten (bijvoorbeeld ja-nee-vraag, correctievraag, koppel- of sorteervraag, rangschikkingvraag, meerkeuzevraag ...). Vóór de aanvang van de toets wordt een rustige afnamesituatie gecreëerd; de beschikbare toetstijd wordt aangegeven en richtlijnen over het efficiënt benutten ervan en de wijze van beantwoording worden meedeeld.

Vakgroepwerking ligt aan de basis van een verticale afstemming van de evaluatie; kennis van de voornaamste aandachtspunten in voorafgaand of volgend aardrijkskundeonderwijs is van belang voor het continue proces qua ruimtelijk leren. Kennis van de leerplannen van voorafgaande en volgende leerjaren is dan ook een noodzaak.

Eventuele examens peilen naar de algemene doelstellingen van het leerplan, geconcretiseerd in de basisdoelstellingen per hoofdstuk. De examenvragen zijn verschillend van klas tot klas indien niet op hetzelfde tijdstip wordt ondervraagd. Er wordt rekening gehouden met een evenwichtige verdeling tussen de leerstofonderdelen en de aard van de vraagstelling. Er dient overwogen te worden om parate kennis duidelijk af te bakenen en over de andere vragen voldoende basisinformatie (bijvoorbeeld leesteksten, beeld-, cijfer- en kaartmateriaal ...) mee te leveren. Zowel open als gesloten vragen werden in de loop van het schooljaar gesteld en kunnen op het examen aan bod komen, zonder dat men dezelfde vragen stelt. Wat de opstellingsvoorwaarden, de redactieregels en de wijze van vraagstelling betreft, gelden dezelfde regels als bij de toetsen (cfr. supra).

Indien geopteerd wordt voor mondelinge examens, sluit dit aan bij evaluatietechnieken van het hoger onderwijs. In dat verband is het wenselijk dat alle leerlingen ten minste één maal in de derde graad mondeling aantonen dat zij de leerdoelen bereikt hebben. In dat geval verdient het aanbeveling dat een schematische schriftelijke voorbereiding wordt bijgehouden en dat de leraar over notulen beschikt.

Indien in de plaats van examens de school opteert voor een verder doorgevoerde permanente evaluatie, dienen alle betrokkenen van de draagwijdte van dit beleid op voorhand duidelijk geïnformeerd te zijn. De jaarplanning houdt rekening met dit evaluatiebeleid.

BIBLIOGRAFIE

- ARTHUS-BERTRAND, Y., *365 Jours pour la TERRE?*, Editions de la Martinière, Parijs, 2000, 299 p.
- BAVOUX, J.-J., *La Géographie Objet, méthodes, débats*, Armand Colin/VUEF, Paris, 2002, 240 p.
- BEYMON, R. (edit.), *The Routledge Companion to Global Economics*, Routledge, Londen, 2001, 374 p.
- BRYSON, J. a.o., *The Economic Geography Reader*, Wiley & Sons, Chichester, 1998, 481 p.
- BRUNN, S. a.o., (edit.), *Cities of the world, World regional urban development*, 3rd edit., Rowan & Littlefield Publishers, Oxford, 2003, 548 p.
- BULTYNCK, P., VANDENBERGHE, N. & WAELKENS, S., *Leven in steen*, Davidsfonds, Leuven, 2005, 156 p.
- CASTLES, S. & MILLER, M.J., *The age of Migration*, 2nd Edit., Palgrave, New York, 1998, 336 p.
- COPUINS, N., *Discovering the Universe*, WH. Freeman and Company, New York, 1999, 480 p.
- DEBELMAS, J. en MASELE, G., *Les Grandes Structures Géologiques*, Masson, Parijs, 1991, 299 p.
- DELANEY, J., *Geographical information systems*, Oxford University Press, Oxford, 1999, 194 p.
- DE MAEYER, Ph. en DE VLIEGHER, B., *Inleiding tot de Cartografie*, Academia Press, Gent, 2002, 280 p.
- DESAL, V. en POTTER, R. (edit.), *The companion to Development Studies*, Arnold, Londen, 2002, 562 p.
- DICKEN, P., *Global shift, Reshaping the Global Economic Map in the 21st Century*, 4th Edit., Sage, Londen, 2003, 656 p.
- DOCHY, F., HEYLEN, L. & VAN DE MOSSELAER, H., *Coöperatief leren in een krachtige omgeving*, Acco, Leuven, 2000, 152 p.
- DONERT, K., *A Geographer's Guide to the Internet*, The Geographical Association, Sheffield, 1999, 28 p.
- ENGELHARD, K., 2000 – *Welt im Wandel, Die gemeinsame Verantwortung von Industrie- und Entwicklungslandern*, Grevenbroich,
- FELLMANN, e.a., *Human Geography*, Mc Graw-Hill, Boston, 2000, 566 p.
- FRASER, G. e.a., *Het (on)begrensde universum*, Kosmos, Z & K uitgevers, Utrecht, 1995, 144 p.
- GARRISON, T., *Essentials of Oceanography*, 2nd Edit., Thompson Learning, UK, 2001, 361 p.
- GUGLER, J. (edit.), *World Cities Beyond the West. Globalization, Development and Inequality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 396 p.
- GUINNESS, P. en NAGLE, G., *Advanced Geography Concepts and Cases*, Hodder & Stoughton, Londen, 2002, 540 p.
- HARRIS, N., *De wereld in kaart gebracht. Kaarten en hun geschiedenis*, Veltman Uitgevers, Utrecht, 2002, 304 p.
- HAYTER, R., *The Dynamics of Industrial Location*, Wiley & Sons, Chichester, 1997, 484 p.
- HENDRIKS, P. en OTTENS, H., *Geografische Informatie Systemen in ruimtelijk onderzoek*, Van Gorcum, Assen, 1997, 210 p.
- HUGGET, R.J., *Fundamentals of Geomorphology*, Routledge, London, 2003, 386 p.
- ILLERIS, S., *The Service Economy, a Geographical Approach*, Wiley & Sons, Chichester, 1996, 236 p.
- IMBRECHT, I. & VAN PETEGEM, P., *Oriëntatie in onderwijskunde*, Acco, Leuven, 2005, 167 p.
- KING, S., 2000 – *High-tech Geography: ICT in secondary schools*, The Geographical Association, Sheffield, 48 p.
- KNOX, P. en MARSTON, S., *Human Geography, Places and Regions in Global Context*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1999, 526 p.
- KRAAK, M-J en ORMELING, F., *Cartography, Visualisation of Geospatial Data*, 2nd Edit., Prentice Hall, Harlow, 2003, 205 p.

- LAGERWRIJ, N. & LAGERWEIJ-VOOGT, J., *Anders kijken, De dynamiek van een eeuw onderwijsverandering*, Garant, Antwerpen-Apeldoorn, 2004, 409 p.
- LIJMBACH, S., BROENS, M. & HOVINGA D., *Duurzaamheid als leergebied*, CDB-Press, Utrecht, 2000, 99 p.
- MAZIJN, B. (edit.), *Duurzame ontwikkeling meervoudig bekeken*, Academia Press, Gent, 2000, 430 p.
- MERENNE-SCHOUMAKER, B., *La localisation des Industries, Enjeux et dynamiques*, Presses Universitaires de Rennes, 2002, 243 p.
- MERENNE-SCHOUMAKER, B., *Didactique de la Géographie*, De Boeck Education, Bruxelles, 2005, 256 p.
- MILLSTONE, E. & LANG, T., *The Atlas of Food, Who eats what, here and why*, Earthscan Publications, Londen, 2003, 128 p.
- MOSELEY, M.J., *Rural Development, Principles and Practices*, Sage, Londen, 2003, 240 p.
- NEYT, R., e.a., *Vademecum Standaard Aardrijkskunde*, Standaard Educatieve Uitgeverij, Antwerpen, 1994, 159 p.
- NORDSTROM, K., *Beaches and Dunes of Developed Coasts*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, 338 p.
- ORMELING, F. & KRAAK, M-J, *Kartografie, visualisatie van ruimtelijke gegevens*, Delft University Press, Delft, 1999, 235 p.
- PECK, J. & WAI-CHUNG YEUNG (edit.), *Remaking the Global Economy*, Sage Publications, Londen, 2003, 256 p.
- PHILLIPS, D. & VERHASSELT, Y. (edit.), *Health and Development*, Routledge, Londen, 1994, 331 p.
- PORTER, P. & SHEPPARD, E., *A world of difference Society, Nature, Development*, Guilford Press, Londen, 1998, 602 p.
- PRESTON, S.H., a.o., *Demography*, Blackwell, Malden, 2001, 291 p.
- PRIEM, H., *Aarde, een planetaire visie*, Van Gorcum, Assen, 1997, 130 p.
- RANDEL, J. en GERMAN T. (edit.), *The Reality of Aid 2000*, Earthscan, Londen, 2000, 288 p.
- SUTCLIFFE, B., *Hoe groot is jouw wereld?*, Novib, Den Haag, 2001, 301 p.
- TARBUCK, E en LUTGENS, F., *Earth, an introduction to physical geology*, 6th edit., Prentice Hall International, UK, 1999, 638 p.
- TAS-KOK, T., *Budapest, Istanbul and Warsaw, Institutional and spatial change*, Eburon, Delft, 2004, 333 p.
- UNWIN, T., 1997 – *Atlas of World Development*, John Wiley, Chichester, 346 p.
- VANDERMOTTEN, Chr., 2002 – *Le Développement durable des Territoires*, Editions de l'Université de Bruxelles, 231 p.
- VAN LOOY, L. (red.), *Zelfstandig en coöperatief leren*, reeks Onderwijs en Samenleving, deel 5, VUB Press, Brussel, 2002, 590 p.
- VAN PETEGEM, P. & VANHOOF J., *Een alternatieve kijk op evaluatie*, Wolters Plantyn, Mechelen, 2002, 133 p.
- VALCKE, M., *Onderwijskunde als ontwerpwetenschap*, Academia Press, Gent, 2005, 495 p.
- X, *De Wereld volgens De Bosatlas, tweede editie*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 2003, 218 p.
- X, *Inspiratiehandboek zelfgestuurd leren*, VLOR-Garant, Brussel-Antwerpen/Apeldoorn, 2003, 159 p.
- ZOLBERG, A. en BENDA P.M., *Global Migrants, Global Refugees, Problems & Solutions*, Berghahn Books, New York, 2001, 369 p.

Nuttige adressen

Administratie Planning en Statistiek, Departement Algemene Zaken en Financiën, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap: jaarlijkse uitgave van *VRIND* (Vlaamse Regionale Indicatoren), Boudewijnlaan 30, 1210 Brussel; tel: 02 507 58 03, fax: 02 507 58 08, www.aps.vlaanderen.be/statistiek/

Aquafin NV, Dijkstraat 8, 1630 Aartselaar, tel 03 450 45 11, fax: 03 458 30 20; www.aquafin.be

Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies (BEVAS, tijdschrift BELGEO), W. De Croylaan 42, 3001 Heverlee; tel. 016 28 66 11; www.belgeo.be

Directie-Generaal Internationale Samenwerking (DGIS), tijdschrift *Dimensie* 3, Brederodestraat 6, 1000 Brussel, tel. 02 519 08 81, fax: 02 519 05 44, www.dgis.be

Directie Voorlichting Ontwikkelingssamenwerking van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, tijdschrift *Internationale Samenwerking*, Postbus 20061, 2500 EB Den Haag; tel.: (0)70/348 60 73, fax.: (0)70/348 50 10; e-mail: buza24@euronet.nl

Federale Voorlichtingsdienst, Informatiecentrum, 54 Regentlaan, 1000 Brussel, www.belgium.be

Fégépro, Avenue du Sacré Coeur 67 Bus 1, 1090 Bruxelles

Havencentrum Lillo, Haven 621, Scheldelaan 444, 2040 Antwerpen; tel: 03 5699012 fax: 03 569 90 39.

Instituut voor Natuurbehoud en Mineraal, Kliniekstraat 25, 1070 Brussel, tel 02 558 01 31, fax: 02 558 01 31; www.instnat.be

Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, Leuvensesteenweg 13, 3080 Tervuren, tel.: 02 769 52 00, fax: 02 769 56 38, www.africamuseum.be

Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap, tijdschriften *Geografie* en *Geografie Educatief*, Postbus 80123, 3508 TC Utrecht, tel: (0)30/253 4056, fax: (0)30/253 5523, www.knag.nl

Koning Boudewijnstichting, Brederodestraat 21, 1000 Brussel; tel. 02 549 02 59, fax: 02 511 52 21, www.koningboudewijnstichting.be

LIKONA (Limburgse Koepel voor Natuurstudie), Het Groene Huis, Domein Bokrijk, 3600 Genk, tel 011 265462, fax: 011 265455; www.limburg.be/likona/

Nationaal Geografisch Instituut, Ter Kamerenabdij, 13, tel.: 629 82 82, fax: 02 629 82 83, www.ngi.be

Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS), Leuvenseweg 44, 1000 Brussel, tel.: 02/548 62 11; fax: 02/548 63 67, www.statbel.fgov.be

Natuureducatief Centrum 'De Vroente' Putsesteenweg 129, 2920 Kalmthout, tel.: 03 6201830, fax 03 620 18 35, www.mina.vlaanderen.be/milieueducatie/centra/vroente

Natuur- en Milieueducatief centrum 'De Helix', Hoogvorst 2, 9506 Grimminge, tel. 054 320492, fax: 054 32 04 90, www.mina.vlaanderen.be/milieueducatie/centra/helix

Natuurpunt, Kard. Mercierplein 1, 2800 Mechelen, tel 015 29 72 20; fax: 015 42 49 21; www.natpunt.be

Openbare Afvalstoffenmaatschappij voor het Vlaamse Gewest (OVAM), Stationsstraat 110, 2800 Mechelen; tel: 015 284 284, fax: 015 20 32 75, www.ovam.be

Provinciaal Natuurcentrum, Het Groene Huis, Domein Bokrijk, 3600 Genk, tel 011 26 54 50, fax: 011 26 54 55

Provinciaal Natuurcentrum PIME Mechelse steenweg 365 2500 Lier, tel 015 31 95 11, www.pime.be

Provinciaal Natuureducatief Centrum De Kaaihoeve, Oude Scheldestraat 16 9630 Meilegem (Zwalm) tel 055 496796, www.oost-vlaanderen/milieu/content/

Sociaal-Economische Raad van Vlaanderen (SERV), Wetstraat 34-36, 1040 Brussel; tel: 02/20 90 111, fax: 02/217 70 08, www.serv.be

Société Géographique de Liège, Allée du 6 Août 2, 4000 Liège, tel 041 366 53 24, fax 04 366 56 30 www.ulg.ac.be/geoeco

The Geographical Association, 160 Solly Street, Sheffield S1 4BF, tel 0114 296 0088 ; fax : 0114 296 7176 ; e-mail : sales@geography.org.uk

Toerisme Vlaanderen, tijdschrift *Informatieblad*, Grasmarkt 63, 1000 Brussel; tel: 02/504 03 00, fax: 02/513 04 75; www.toerismevlaanderen.be .

Vereniging Leraars Aardrijkskunde, tijdschriften *De Aardrijkskunde* en *VLA-krant*, Postbus 88, 2550 Kon-tich., www.vla-geo.be

Enkele Internetsites (een selectie onder voorbehoud van geactualiseerde toegankelijkheid):

<http://www.gisvlaanderen.be/geo-vlaanderen/nl/loketten.asp>

<http://www.lib.utexas.edu/maps/>

<http://www.nationalgeographic.com/>

<http://www.overpopulation.com/faq/>

<http://geology.about.com>

http://taalunieversum.org/taalaardrijkskundige_namen/

<http://volcano.und.nodak.edu/vwdocs/vwlessons/atg.html>

<http://www.ucmp.berkeley.edu/exhibit/geology.html>

<http://webmineral.com>

<http://www.monde-diplomatique.fr/cartes>

<http://vulcan.wr.usgs.gov/Glossary/Platetectonics>

http://www.cv.nrao.edu/fits/www/yp_pictures.html

<http://www.astr.ua.edu>

<http://www.kmi.be>

<http://www.argusmilieu.be>

<http://sse.jpl.nasa.gov/features/planets/planetsfeat.html>

<http://www.scotese.com>

<http://www.gisvlaanderen.be>

<http://users.pandora.be/geoart/geoart>

<http://wereld.klup.nl/>

<http://www.ncdc.noaa.gov/oa/climate/globalwarming.html>

<http://www.rug-a-pien.be>

www.uranian.be

www.mira.be

www.beisbroek.be

www.europlanetarium.com/index1.htm

<http://www.seds.org>

http://www.bcca.org/misc/qiblih/latlong_oc.html

<http://www.digischool.nl/ak/2efase/werelddata.shtml>

http://www.exxun.com/eahd/ls_World_Country.html

<http://www.undp.org/>

<http://www.milieueducatie.be>